

Ryysyrannasta hyvinvointiin

(Mervi Itkonen, Yliopisto 10/2010)

Suomi oli köyhä ja kurja takapajula vielä 1900-luvun alussa. Pohjoismainen hyvinvointivaltio rakennettiin yksilön tueksi.

Kun pankkiiri **Björn Wahlroos** sanoi *Financial Times* -lehden haastattelussa, ettei Eurooppa voi jatkaa rikkinäisten perheiden tukemista verovaroin, suomalaiset raivostuivat.

Tapaus on hyvä esimerkki siitä, miten laajaa kannatusta hyvinvointivaltio nauttii. Suomalaiset saattavat kyllä purnata korkeista veroista, mutta lopulta kaikki kuitenkin kannattavat sosiaalisia tulonsiirtoja ja palveluita.

Näin ei ole ollut pitkään. Vielä 1920–1930-luvuilla Suomi oli köyhä, maatalousvaltainen kehitysmaa, jota leimasivat monet kriisit. Bruttokansantuote henkeä kohden oli kolmanneksen alhaisempi kuin naapurimaa Ruotsissa, eikä yleistä sosiaaliturvaa ollut. Nälkä ei ollut tuntematon vieras Helsingin työläiskodeissa eikä varsinkaan maaseudulla, jossa suurin osa väestöstä asui.

”Viidestätoista lapsesta kaksi jäi henkiin”

- Köyhyys oli pahimmillaan rajua. Maaseudun lapset eivät aina päässeet talvella kouluun, koska heillä ei ollut kenkiä, kuvaa Suomen Akatemian tutkijatohtori **Sakari Saaritsa**.

Kuvateksti: Perhe kuorimassa petäjää leivän jatkeeksi. Kuopio 1918.

Kuvateksti: Työläiskoti Helsingin Karjalankadulla. Viisihenkinen perhe asui ahtaasti entisessä pajassa. Kuvassa Väinö-poika äitinsä kanssa.

Työttömyyskassa tyhjeni

Saaritsa tarkasteli väitöskirjassaan kotitalouksien välistä, epävirallista apua 1900-luvun alkupuoliskolla. Nyt hän tutkii 1920–30-luvun kotitalouksien varautumista taloudellisiin riskeihin. Saaritsan mukaan naapuriapu ja muu solidaarisuus oli paljon luultua vähäisempää. Avun antajat olivat usein itsekin köyhiä.

- Apua on jälkeenpäin romantisoitu.

Tyypillisessä työläisperheessä mies oli kodin ulkopuolella töissä ja vaimo siivosi kodin- ja lastenhoidon ohella toisten koteja, piti alivuokralaisia tai kävi palkkatyössä. Myös lapset pantiin töihin varhaisella iällä. Maaseudun pikkupiit saattoivat olla 8-vuotiaita.

- Moni tuon ajan lapsi on muistellut lämmöllä sitä, miten pääsi tehtaaseen. Tehtaassa työaika oli edes jollain lailla rajattu ja työstä maksettiin palkkaa.

”Suullinen työsopimus tehtiin yhdeksi päiväksi”

Oppivelvollisuus koski virallisesti alle 15-vuotiaita. Lasten ja nuorten työntekoa ja työaikoja yritettiin säädellä, mutta se ei aina auttanut: kun ammatintarkastaja tuli tehtaalle, nuoret piiloutuivat tai valehtelivat ikänsä.

Apuja oli saatavissa monesta lähteestä, mutta satunnaisesti. Talvisin kunnat järjestivät työllisyystöitä eli niin sanottuja hätäaputöitä. Hätäaputyönä rakennettiin pienellä palkalla teitä ja kunnostettiin ratoja.

Ammattiliitoilla oli omia työttömyys- ja lakkokassoja, joita varsinkin 1920-luvulla käytettiin ahkerasti. 1930-luvun laman aikana, kun kassoja olisi eniten tarvittu, niiden varat loppuivat nopeasti. Poliittinen kriisi kaatoi kassat, ja ne piti perustaa uudestaan. Työläisillä oli myös muita avustuskassoja ja -renkaita, jotka toimivat usein työpaikoilla tai eri alojen sisällä. Niistä maksettiin hyvin pieniä eläkkeitä ja sairaus- sekä hautauskuluja.

Vuodesta 1922 alkaen Suomessa oli voimassa työsopimuslaki, jonka mukaan työnantajan piti maksaa sairausajan palkkaa kahden viikon ajan. Sen jälkeen palkanmaksun sai lopettaa.

Kuvateksti: Satama-ala on ollut suhdanneherkkää, mutta tarjonnut mahdollisuuksia työväestölle. Lastaajia Valkon satamassa Loviisassa vuonna 1925.

Köyhäinapu nöyryytti hakijaa

Kaikkiaan sosiaalivakuutusjärjestelmiin kuului kuitenkin vain pieni osa väestä. Esimerkiksi työväen avustuskassoihin kuului 1930-luvulla kuusi prosenttia työvoimasta ja kaksi kolmasosaa tehtaiden työväestöstä.

Kassapohjaisen sosiaaliturvan ulkopuolelle jäi moni muukin: monet vanhukset, naiset ja lapset. Satamissa ja rakennuksilla maleksi myös tuhansittain työläisiä, jotka tekivät suullisen työsopimuksen päiväksi.

Päävastuu köyhistä oli kunnilla. Kunnan köyhäinapu jakoi rahaa ja polttopuita. Äidit saattoivat saada lastenhoitoapua, jotta pääsivät töihin. Apu oli kuitenkin harkinnanvaraista, ja sen hakeminen koettiin nöyryyttäväksi.

Kjell Westö kuvaa romaanissaan, kuinka raskaaksi tullut kotiapulainen Vivan 1910-luvulla kammoaa köyhäinavun piiriin joutumista:

”(...)Vivan näki nyt jo painajaisia, joissa hän seiso i Köyhäinhuoltolautakunnan edessä ja näki herrojen ja rouvien nyrpistävän nenäänsä ja katsovan häntä nenänvartta pitkin kuin porttoa” (*Missä kuljimme kerran*, 2006).

Kuvateksti: Fennian kotelotehtaan työläisiä Helsingissä 1915. Tehdas takasi palkkatulot ja työajan.

Lain mukaan köyhäinapu oli lainaa. Käytännössä laina perittiin takaisin harvoin, mutta pelote oli olemassa. Vanhemmat olivat lain mukaan vastuussa lastensa ja lastenlastensa, lapset vanhempiensa ja isovanhempiensa eläuksesta ja avun takaisinmaksusta kunnalle.

- Jos aviomies hylkäsikin perheensä, hän saattoi joutua suorittamaan velkaa työlaitokseen. Avun saaja saattoi joutua kunnan holhoukseen ja menettää äänioikeutensa, Saaritsa kertoo.

170 000 nälkävainajaa

Maaseudulla jouduttiin vielä 1930-luvulla turvautumaan pettuleipään. Moni pula-ajan lapsi muistaa vieläkin petun karvaankitkerän, puisen maun.

Pettu maistui ehkä ikävältä, mutta se oli silti parempaa kuin ei mitään. Vielä 1800-luvulla kuoltiin nälkään. Pahinta kurjuus oli 1860-luvun nälkävuosina, jolloin kato ja sairaudet veivät jopa 170 000 ihmistä. Joissakin kylissä kuoli joka neljäs. Pilkkukuume, punatauti ja lavantauti levisivät kotoaan lähteneiden ihmisten mukana.

”Köyhäintaloissa leipään leivottiin jäkälää”

- Tuohon aikaan ajateltiin, että petun ravintoarvo on huono ja sen valmistus on metsien tuhlausta. Petun sijaan ruisleipään lisättiin köyhäintaloissa ja työtuissa jopa puolet jäkälää, kertoo nälkävuosia tutkinut Suomen Akatemian akatemiatutkija, dosentti **Antti Häkkinen**.

Eläinkokeissa on sittemmin havaittu, että jäkälän myrkyllisiä ainesosia on vaikea poistaa ja sen ravintoarvokin on vähäinen. Häkkisen mukaan jäkälän käyttö saattoi jopa lisätä nälkävuosien uhri-lukua. Suomi menetti nälkävuosina kahdeksan prosenttia tuolloin kahdesta miljoonasta asukkaastaan.

Viikatemies niitti sieltä täältä

Häkkinen johtaa Suomen Akatemian rahoittamaa hanketta, jossa tutkitaan Suomen sosiaalishistoriaa yksittäisten sukujen kautta, kolmensadan vuoden ja kymmenen sukupolven ajalta. Tarkoituksena on selvittää, miten henkinen ja materiaallinen pääoma periytyi sukupolvelta toiselle.

Lasten sosiaalinen asema oli 1800-luvulla heikompi kuin heidän vanhempinsa.

- Talollisten pojista saattoi tulla torppareita. Moni menetti kotitilansa velkojille tai vanhemmille veljille ja lähti siirtolaiseksi Pohjois-Amerikkaan, Häkkinen kertoo.

”Valtio alkoi taata yksilön oikeuksia”

Kuvateksti: Uusi uljas kaupunginosa on noussut. Rakennusmiehet tauolla Helsingin Katajanokalla 1920-luvulla.

1900-luvun jälkipuoliskolla asetelma kääntyi toisinpäin.

- Ulkotyöläisten lapsista tuli ammattityöläisiä, ammattityöläisten lapsista keskiluokkaa ja keskiluokan lapsista vaikkapa valtion ylimpiä virkamiehiä, Häkkinen kertoo.

Elämästä tuli vakaampaa. Lapset jäivät entistä useammin henkiin, eikä nuoria leskiä ollut yhtä paljon kuin ennen.

- Viikatemies niitti nuoria ja vanhoja yhtä lailla 1700–1800-luvulla. Oli perheitä, joiden 15 lapsesta vain kaksi jäi henkiin.

Riitojen ja kompromissien kautta

Hyvinvointivaltio on vähentänyt köyhyyttä. Se ei ole myöskään hidastanut talouskasvua. Hyvinvointivaltiotutkimuksen pohjoismaista huippuyksikköä NordWelia johtava professori **Pauli Kettunen** kuitenkin muistuttaa, ettei hyvinvointivaltion rakentaminen ollut mikään suunnitelmallinen projekti, johon kaikki olisivat sitoutuneet.

- Hyvinvointivaltio syntyi vähitellen, monien riitojen, poliittisten kompromissien ja osittaisten uudistusten kautta.

Hyvinvointivaltiota rakennettiin Suomessa toisen maailmansodan jälkeen, Ruotsissa hieman aiemmin. Suomessa etappeina pidetään esimerkiksi kansaneläkejärjestelmän toteutumista 1950-luvulla ja yhtenäiseen peruskoulun siirtymistä 1970-luvulla.

Uudistuksia vauhditti näkemys, että talouskasvu, sosiaalinen tasa-arvo ja demokratia tukevat toisiaan. Hyvinvointivaltio oli huipussaan 1980-luvulla, jonka jälkeen sitä alettiin talouden vapautumisen ja 1990-luvun laman varjolla purkaa.

Kettusen mukaan pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden erityispiirre on se, millä periaatteella rahaa ja palveluja jaetaan.

- Pohjoismaissa palveluiden ja tulonsiirtojen kohteena on yksilö, kansalainen, eikä niinkään perhe, kuten monissa muissa maissa. Vahva julkinen sektori kehittyi turvaamaan kansalaisille vapautta perheen, suvun ja työnantajan ylivallasta.